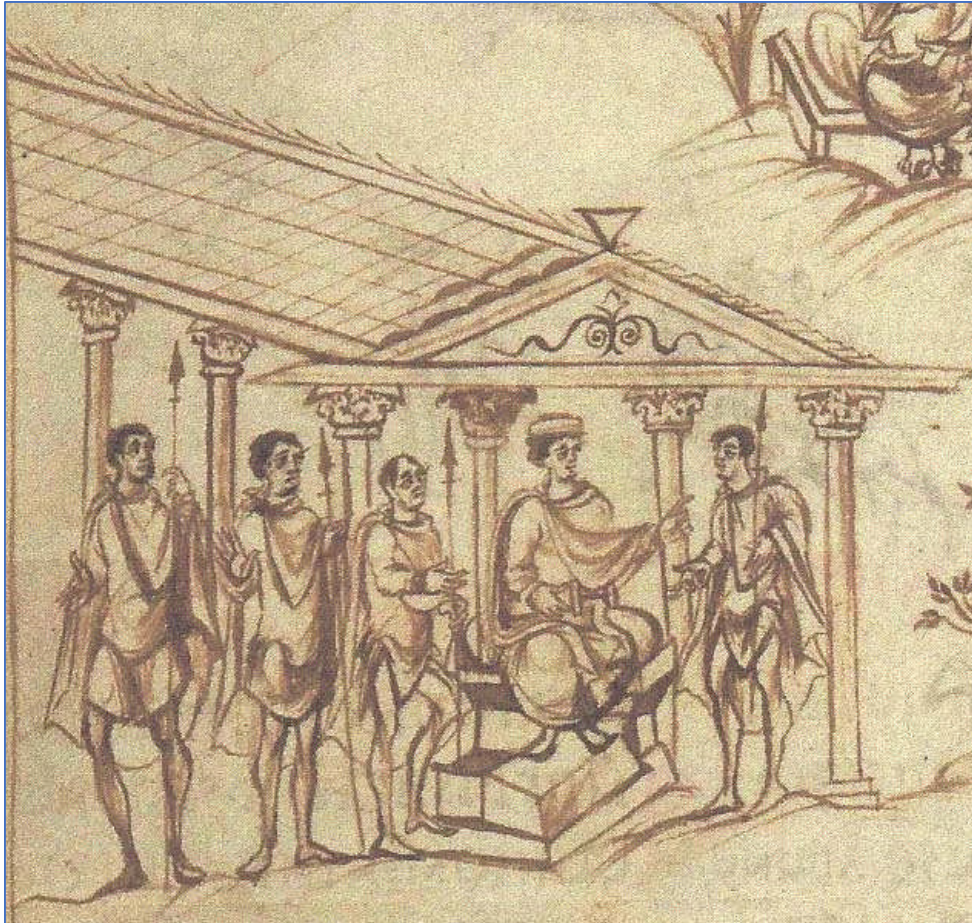

De Franken te Dinther
Onderzoek Vroege Middeleeuwen

door

N.L. van Dinther

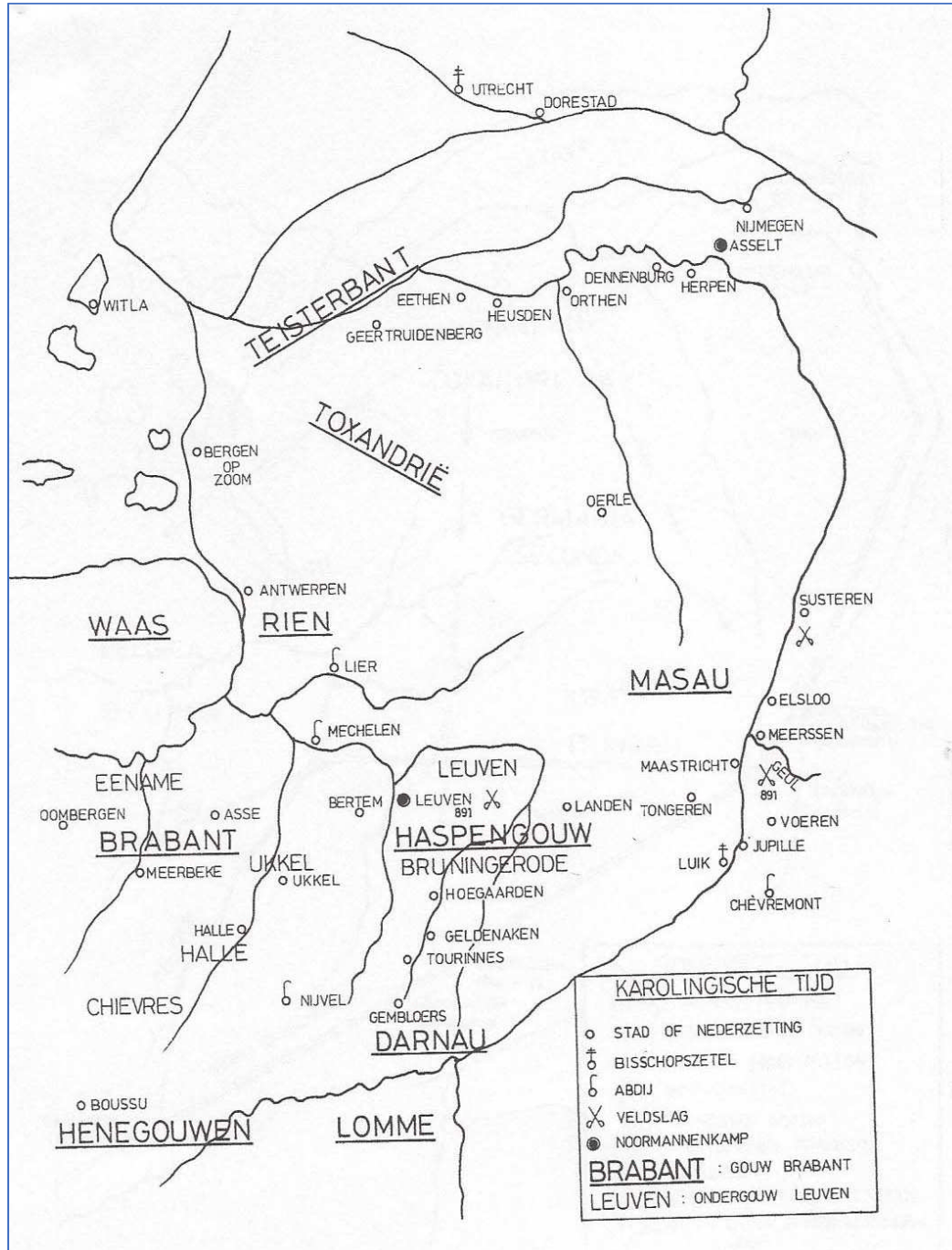
© 2019

capricornus

Inleiding:

Onderzoek te Dinther naar bewoning in de Vroege Middeleeuwen kan niet anders bestudeerd worden dan in de context van een groter gebied, het Rivierengebied het latere “Teisterband” en het stroomgebied van de Dieze, de Dommel, de Aa en de Maas liggend in het gebied aangeduid met het latere “Toxandria/Texandria”.¹

Voorblad : Utrechts psalterium, Universiteitsbibliotheek, Reims/Hautvillers, ca. 820-845, Ms 32, fol. 30.

¹ Een eerdere versie van de Vroege Middeleeuwen te Dinther in mijn boek: “Dinther in het Aa-Leigraaf-Beekgraaf-Gebied” 2014.

Vroege Middeleeuwen in Texandrië:(450-1050 na Chr.)²

De bevolking in het Maaslandgebied trekt na ca. 250 grotendeels weg. Oorzaken kunnen gezocht worden in het wegtrekken van de Romeinen naar elders waardoor een machtsvacuüm ontstond en waarbij tevens het economisch verlies door het wegvallen van levering van diensten en producten aan de Romeinen een rol kunnen hebben gespeeld. Maar de belangrijkste aanleiding zal vooral zijn het binnenvallen van Germaanse stammen, later bekend onder de verzamelnaam "Franken".

"In de tweede helft van de derde eeuw drong een deel van de Franken, meestal de Saliërs of Salische Franken genoemd, het Romeinse Rijk binnen. Zij vestigden zich in de Scheldemonding en de Midden-Nederlandse rivierendelta. Het doet vermoeden dat zij vooral met schepen het Romeinse gebied zijn binnen gedrongen."³

Keizer Julianus gaf in 358 een Frankische stam, de Saliërs, toestemming in een gebied, bekend als Texandrië, te blijven wonen. Zij hadden zich daar eerder clandestien gevestigd. Rond 370 had er in de buurt van Deusone een treffen plaats tussen een Romeinse legerafdeling en een groep Saksische plunders. Deusone is mogelijk Diessen of de Dieze⁴ en wordt genoemd te liggen "in het land der Franken".

De Saliërs onderwerpen zich aan keizer Julianus. Frankische gewapende krijger 7^e eeuw.

² Voor de onderstaande historische compilatie zijn o.a. geraadpleegd: diverse hoofdstukken uit de Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 1 Middeleeuwen, Fibula-van Dishoek, Haarlem 1981; Noord-Brabant in Pre-en Protohistorie (red. Dr. G.J. Verwers), 1975; internet, Koen Henskens, De Salische Wet, Nijmegen, januari 2000; Kees Nieuwenhuijsen, www.keesn.nl, Ewa ad Amorum; Beijers (red.) 2003; Richard Jansen (red.) 2007. Zie ook: Jacques Le Goff, De cultuur van middeleeuws Europa, Wereldbibliotheek – Amsterdam, 2e druk, 1987.

³ Luit van de Tuuk, De Franken in België en Nederland. Heersers in de vroege middeleeuwen, 2016, blz. 20-21, afb. blz. 23. Uit: J.Kok, Vaderlandsch Woordenboek (Amsterdam 1785-1796), blz. 14.

⁴ Bij gebrek aan vondsten uit de Romeinse tijd te Diessen wordt nu gedacht aan de Bossche stroom de Dieze. Zie ook. www.regonaalarchieftilburg.nl, II Romeinen in Deusone.

In het midden van de vijfde eeuw zijn de Franken verder naar het Zuiden getrokken om hun macht daar, ten koste van de nog aanwezige Romeinen, uit te breiden. Rond Doornik hebben zij een lokaal rijkje gesticht. Childerik “koning **van** Franken” behorend tot het geslacht der Merovingen, resideerde daar. Clovis, “koning **der** Franken” zijn zoon, maakte een eind aan de nog resterende macht van de Romeinen.

Koning Clovis, uit de stam van de Salische Franken, heeft tussen 507 en 511, de Salische Wet “Lex Salica” laten optekenen.

Handschrift Salische wet

De Lex Salica wordt als de belangrijkste van de Germaanse wetboeken gezien, omdat deze het minst door de Romeinse wetten beïnvloed was en daarom de oude Germaanse gewoonten het beste weerspiegelde. Bovendien werd de Salische Wet (hoewel aangepast) door de Karolingers en zelfs nog door de Roomse Keizers gebruikt. In de late Middeleeuwen raakte zij door de opkomst van het canonieke recht en de herleving van het oude Romeinse recht in onbruik.

De meeste bepalingen in de Lex Salica gaan over erfenissen, diefstal, geweldplegingen en moord.

In het erfrecht werd bepaald dat er een gelijke verdeling van de grond tussen alle levende mannelijke kinderen moest plaats hebben in plaats van het eerstgeboorterecht. Deze bepaling heeft mede bijgedragen aan het teloorgaan van het Karolingische Rijk door de verregaande versnippering van het grondbezit onder de mannelijke erfgenamen. In latere tijd werd het erfrecht vooral bepaald door vererving op de oudste zoon. In de Karolingische tijd kwam de

“ewa quae se ad Amorum habet” tot stand, een wet die inzicht geeft in de positie van Franken (hominus Franci) en tevens diverse boetes bepaalt bij allerlei overtredingen. Onder XLII staat te lezen:” Als een Frankische edelman zonen heeft gehad, dan doet hij aan hen afstand van zijn erfgoed, aan bossen en land en horigen en vermogen. Het erfgoed van de moeder komt evenzo aan haar dochter.”

Het gaat hierbij om een wet die gold voor de inwoners van het “Amorland”. Waar dat precies was, is onduidelijk, maar waarschijnlijk wel in het rivierengebied. Deze wet gold dus niet voor “de Franken”.

De Germaanse immigranten die zich in de loop van de 4^e, 5^e en 6^e eeuw vestigden in de gebieden ten zuiden van de grote rivieren verkeerden in een half-nomadisch, half sedentaire toestand. De situatie op het landbouwgebied moet een vrij instabiel karakter hebben gehad. Dit blijkt o.a. uit het woordgebruik van de Lex Salica. Deels door die instabiliteit en deels door de uitbreiding van de woeste grond ten koste van de landbouwgrond, wordt het grote belang van de veeteelt verklaard. Dit belang blijkt niet alleen uit de Lex Salica, maar ook uit de verspreiding van de toen vrij talrijke sali-toponiemen die zeer dikwijls mogen worden geïnterpreteerd als vooruitgeschoven veeteeltbedrijven in het bos.

Zo staan er in Lex Salica boetes voor het stelen van geiten, biggen, varkens en een bijenkorf.

In de tweede kwart van de 7^e eeuw blijken de boven aangegeven toestanden, in de streken ten zuiden van de grote rivieren, zich enigszins te hebben gestabiliseerd.

Een klein aantal hutkommen dat gevonden is geven aan dat er in de eerste kwart van de vijfde eeuw geïsoleerde groepjes mensen op de zandgronden in het oosten van Noord-Brabant gewoond hebben.

In de Merovingische tijd (circa 575-725) worden de Brabantse zandgronden opnieuw gekoloniseerd door boerensamenlevingen. Zij vestigden zich op de hoogste delen van de dekzandruggen de nederzettingen waren kleinschalig van opzet en bestonden slechts uit enkele hoofdgebouwen, elk voor één huishouden. Uit de Karolingische periode (circa 725-800) zijn in Noord-Brabant meer overblijfselen bekend.

In deze gehuchten is sprake van een zelfvoorzienende economie. De aanwezigheid van geïmporteerd aardewerk uit het Duitse Rijnland en het Belgische Maasland wijst op een of andere vorm van overtollige productie van mogelijk producten van landbouw of veeteelt, waardoor uitheemse producten konden worden verkregen.

Het Utrechts Psalter⁵ is beroemd om o.a. de pentekeningen, ze geven een inkijkje in het leven rond 820-830. Een aantal tekeningen hebben betrekking op het dagelijkse leven op het platteland.

⁵ Universiteitsbibliotheek Utrecht, Ms. Nr. 35, fol.49vo, fol. 86, fol. 59vo.

De boer ploegt het land met zijn eergetouw, het graan wordt gemaaid, de koeien en schapen grazen.

Koeien, waarvan er een gemolken wordt (links) en schapen, waarvan er ook een gemolken wordt (rechts). In het midden wordt boter gekarnd.

Na de arbeid van de boer, wordt er door de Heer van het land aan tafel gegeten.

In het Rivierengebied neemt Dorestad, gelegen bij het huidige Wijk bij Duurstede, een belangrijke plaats in. "Dorestad moet in Frankische handen zijn geweest en vormde tussen de handelssferen van het Austrasische kerngebied en de Noordzeeregio een goed bereikbare en vanwege het fort herkenbare en daarmee ideale ontmoetingsplaats. Met Dorestad werd de Frankische heersers een doorvoerhaven in de schoot geworpen. De woordstam van de naam Dorestad is vermoedelijk van het Keltische *dhuro* of *duresto* afgeleid dat "versterking" betekent. Het is goed mogelijk denkbaar dat daarmee de voormalige Romeinse sterkte bedoeld werd. Daarbij is het opmerkelijk dat er geen Fries element in de naam Dorestad voorkomt. Blijkbaar was een aanzienlijk deel van de bevolking in Dorestad niet van Friese afkomst. Toch moeten Friese kooplieden aan het begin van de zevende eeuw een belangrijke rol in de Rijndelta hebben gespeeld. Maar het is onduidelijk of de Friese elite toen ook al in het rivierengebied was doorgedrongen. Waarschijnlijk waren Austrasische edelen de Friezen een slag voor met het aanknopen van betrekkingen met de lokale bovenlaag. Nadat de Franken dit handelscentrum aan het begin van de zevende eeuw gingen domineren, trok de plaats toch de aandacht van Friese heersers. Ook zij wilden, net als de Franken, aanspraken op Dorestad doen gelden en zo de handel en dus de goederenstroom beheersen. Er ontstond een territoriaal conflict tussen beide partijen. Terwijl de machthebbers na het overlijden van koning Dagobert I in onderlinge strijd waren namen de Friese heersers hun kans waar. Ze breiden hun macht naar het rivierengebied uit en kregen Dorestad in handen. Na het midden van de zevende eeuw heerste de Friese koning Aldgisl over het centrale rivierengebied. In de tijd van het optreden van Pippijn II van Herstal (680-714) begon deze met het verdrijven van de Friezen uit de Rijndelta, die door het verschuiven van het Frankische machtscentrum naar het noordoosten van meer strategisch belang was dan ooit. In het rivierengebied was de macht ondertussen in handen gekomen van de Friese koning Radbod († 719), de vermoedelijke opvolger van Aldgisl. In de slag bij Dorestad werd Radbod verslagen en teruggedreven. De Friese heersers waren naar het noorden teruggedrongen en verloren daardoor de controle over de Dorestadhandel. Frankische machthebbers namen de rol van de Friezen over. Nadat Radbod van het toneel verdwenen was, nam Karel Martel meteen zijn kans waar en viel *Frisia* binnen en zou als dé bedwinger van de Friezen de geschiedenis ingaan. De rivierendelta en het hele gebied ten westen van de Gelderse IJssel kwam opnieuw, maar nu definitief, onder Frankisch bewind."⁶

Fibula Dorestad ca. 800 nC.⁷

⁶ Van der Tuuk, blz. 96-97;109-110;120-124;134-135.

⁷ Foto N.L. van Dinther, RMO Leiden, bezoek 17 januari 2019.

Of de Noormannen door het gebied van Heeswijk en Dinther trokken op hun rooftochten is niet bekend. De Noormannenleider Godfried de Jongere vestigde zich met zijn mannen na het zomerseizoen van 881 in een winterkamp in de verstrekte Karolingische palts in Nijmegen, die zij voor dat doel nog eens extra hadden versterkt met een stevige palissade. Vandaar hielden ze in het volgende seizoen ware strooptochten in het Karolingische kerngebied tussen de Maas en Rijn. Plaatsen als Maastricht, Trier en Keulen werden aangevallen en de befaamde palts in Aken ging in vlammen op.⁸

In schenkingsoorkonden aan Willibrord, abt van Echternach, vanaf ca. 698⁹ wordt kennisgemaakt met grondbezitters in Noord-Brabant, die gelieerd lijken te zijn aan de Austrasische adel en al minstens een generatie lang daar te zitten. Hieruit valt op te maken dat we hier te maken hebben met Frankische penetranten die vermaagschapt zijn met de adel in Brabant. Het grootste deel van Brabant zal behoord hebben tot de Pagus Texandrië.

Het grondbezit werd georganiseerd in domeinen waarin de boeren afhankelijk waren van wereldlijke of geestelijke heren. Deze hadden het bezit van de domeinen die bestonden uit centrale hoeven/ nederzettingen en ondergeschikte pachtboerderijen.

Uit archeologische opgravingen in het gebied tussen de Maas en de rivier de Aa is gebleken dat er een constante bewoning is geweest vanaf de IJzertijd. De bekendste plaats in deze tijd is het Vorstengraf te Oss te plaatsen in de zgn. Hallstadtcultuur (700 v.Chr.). De genoemde cultuur is te vereenzelvigen met de Kelten. Uit de La Tène-periode vanaf ca. 450 v.Chr. zijn glazen armringen bekend. Deze armringen uit de Keltische traditie komen in Nederland vanaf ca. 200 voor Christus voor.¹⁰ Een exemplaar is gevonden te Dinther in de nabijheid van de hoeve op d' Aa. Het betreft een D-vormige glazen armring met één rib te dateren in de Late IJzertijd-Romeinse tijd (250 v. Chr. 70 n. Chr.)¹¹

La Tène armringen

Stenen hoofd van een Kelt, La Tène

Deze armringen zijn in een grote hoeveelheid gevonden, het bestand uit de Maaskant bevat 1295 armbandfragmenten waaronder genoemde armring uit Dinther. Een mogelijk productiecentrum lag te Oss-Paalakker.¹² Uit genoemde vondst blijkt de invloed van de Kelten op de plaatselijke bevolking oorspronkelijk wellicht gevormd door de Kelten. Laurant Toorians

⁸ Luit van der Tuuk, Vikingen, Noormannen in de Lage Landen, 2016, blz.202-203.

⁹ OBNB nrs. 2 t/m 6.

¹⁰ Pepijn van de Geer, La Tène-armringen uit de Maaskant in: De archeologische schatkamer Maaskant, bewoning van het Noordoost-Brabantse rivierengebied tussen 3000v.Chr. en 1500n.Chr. blz. 375, 377.

¹¹ Archisnr. 404673.

¹² Van de Geer, tabel blz. 385, nr.14; blz. 378.

stelt dat het gehele gebied van de Lage landen tot aan de Noordzee gedurende de IJzertijd was gekeltiseerd en als gevolg daarvan ook Keltisch-sprekend.¹³ De bevolking die de Romeinen aantreffen zullen Germanen zijn geweest beïnvloed door de Keltische cultuur. Nadat de Romeinen waren weggetrokken trokken de inmiddels binnengevallen Franken vanuit het Rivierengebied naar het Zuiden en vermengden zich daar met de plaatselijke bevolking. Uit deze bevolking ontstond een nieuwe elite waaruit de wereldlijke heren voortkwamen die de plaatselijk macht grepen. Wellicht waren de in de oorkonde van 1233 gesignaleerde personen, met de namen: Hunuwulf, Rædinus, Garwin, Haliwulf, Ricwinus, Liuzo en Aldarik de mogelijke rechtsvoorgangers. De wereldlijke heren waren van oorsprong Salische Franken en kwamen uit het Rivierengebied zoals onderstaand zal worden besproken en aangetoond.¹⁴

Het voorgaande is vermeld om vast te stellen waaruit en waar vandaan de plaatselijke elite is voortgekomen. Wat moet er nu verstaan worden onder de plaatselijke elite/edelen/adel?

In de literatuur bestaat consensus dat de elite/adel uit de 11^e en 12 eeuw afstammelingen waren van "aanzienlijken" uit de 9^e en 10^e eeuw.¹⁵ De "*nobiles*" waren bezitters van rijkdom, macht en aanzien van wie de ouders dat ook bezaten. Het was een herkenbare elitaire groep in de samenleving van wie het volgens Bouchard, niet nodig was die rijkdom en macht nader te definiëren.¹⁶

Het is Ton Kappelhof geweest die het gewaagd heeft voor de omgeving van 's-Hertogenbosch een beeld te vormen van de mannen aan de grondvesten van de tweede stand. Hij ziet ze als "grotere boeren"¹⁷ die weten te profiteren wanneer in de twaalfde eeuw het gebruik van land intensiever wordt en een basis ontstaat voor markthandel. Al worden ze "nobilis" genoemd (wel te verstaan bij lui die de schrijfkunst machtig zijn, in het gevele willen komen of dankbaar zijn), hun personeel statuut heeft maar bijkomende betekenis. Hun families noemen zich, zo stelt Kappelhof zich voor, meestal naar het dorp waar zij hun machtsbasis hebben. Als zodanig vermeldt hij als voorkomende families in het noordoosten van Brabant vanaf het jaar 1100 (1000): Van Megen, Van Herpen, Van Cuyck, Van Tilburg, Van Boxtel, Van Heeswijk, Van Dinther, Van Heusden, Van Herlaer en Van Vught. De heren van Rode en Megen hebben zich de titel van graaf aangemeten. Enkele van deze geslachten zoals de Van Dinthers, Van Heeswijks en Van Boxtels, namen als "*borderlords*" lang een tamelijk onafhankelijke positie in.¹⁸ De "*borderlords*" vormden een buffer voor de landsheer in vijandelijkheden die van buitenaf kwamen.

¹³ Laurant Toorians: Keltisch en Germaans in de Nederlanden. Taal in Nederland en België gedurende de Late IJzertijd en de Romeinse periode; Mémoires de la Société d'études celtiques 13. Brussel 2000.

¹⁴ Onderstaand wordt het geslacht Van Dinther besproken in samenhang met, Van Heeswijk, Van Megen, en Van Cuyck.

¹⁵ Constance Brittain Bouchard; "Strong of Body, Brave and Noble", Chivalry and Society in Medieval France, Cornell University Press, 1998; Arie van Steensel, Edelen in Zeeland, Macht, rijkdom en status in een Laat Middeleeuwse samenleving. Hilversum, Verloren 2010, blz. 34-40. Zie ook recent 2018; Alois van Doormalen, De Herlaars in het Midden-Nederlandse rivierengebied 1075-1400. Hoofdstuk 2.

¹⁶ Bouchard blz. 1998, blz. 26

¹⁷ Bouchard geeft hier een betere definitie aan!

¹⁸ Ton Kappelhof; Vught in de Middeleeuwen (900-1300). Het raadsel van twee kerken. Vught vanouds 16, Vuchtse Historische reeks, 1995, blz. 16, G. Berkemans; Vrouwen van stand Noordbrabants Historisch Jaarboek nr. 14, Stichting BRG, 's-Hertogenbosch, 1996, blz. 58 hij geeft als jaartal 1000 terwijl Kappelhof 1100 aangeeft, A-J. A Bijsterveld; Een zorgelijk bezit. Noordbrabants historisch Jaarboek nr. 13, Stichting BRG 1989 blz. 28, Dhont 1953 blz. 75 schrijft: "het zijn niet alleen de machtigsten die naar zelfstandigheid streven, ook bij de minder aanzienlijken is dit streven.... naar het oprichten van min of meer zelfstandige heerlijkheden waarneembaar etc.", Jean Coenen; Baanderheren, boeren en burgers. Een overzicht van de geschiedenis van Boxtel, Liempde en Gemonde, Aewas uitgeverij van vakinformatie B.V. Boxtel, 2004.

Albert van Dinther wordt in de contemporaine (eigentijdse) bronnen vermeld. Hij blijkt in 1196 leenman te zijn van de heer van Kuyc, het is aannemelijk dat zijn onbekende vader dit ook was.¹⁹ Het is niet duidelijk of de leenband bestond voor het gehele gebied of slechts voor onderdelen daarvan.

De positie van de plaatselijke elite in de sociale rangorde is moeizaam uit de bronnen te putten. De algemene gedachte is dat deze elite behoorde tot een inheemse regionale aristocratie die reeds machtsposities hebben ingenomen. Zij noemen zich naar hun belangrijkste bezit en hebben wijdvertakte en onderling verzwagerde banden met connecties o.a. in het Midden-Nederlands rivierengebied.

Vóór 1100 worden zij in de bronnen weinig genoemd. Een voorbeeld is in 1076-1099 wanneer in de getuigenlijst genoemd worden o.a. Albert van Heeswijk en zijn broer Dirck, Gijsbert van Medele, Dirck van Herlaer, Jan van Empel en Hapert van Boxtel (van Randerode).²⁰

Behoorden de Van Dinthers nu tot de adel? "De adel wordt gekenmerkt door het bezit van heerlijkheden en de edele was de dominus (heer) van het dorp waarvan hij de naam droeg.", aldus W. Steurs. In zijn opvatting had adeldom met ridderschap niets te maken. Dat de edelman zich tot ridder liet slaan was iets wat omstreeks 1200 ingang vond. De vorming van heerlijkheden vormde een doorslaggevende rol bij het onderscheid tussen liberi (vrijen) en nobiles (edelen).²¹

Albert van Dinther wordt in de oorkonden van ca. 1205 en 1233 genoemd een "liber conditionis miles", een ridder van vrije geboorte, die zijn eigendom verwerft krachtens erfrecht "hereditario jure successit". Hij wordt tevens aangeduid als "dominus Albert de Dinther". Op basis van deze vermeldingen kan de vraag m.i. positief beantwoord worden dat de Van Dinthers behoorden tot de plaatselijke adel.

Bezaten zij nu ook de rechten die daarbij behoorden zoals de rechtsmacht, de rechten op gronden en mensen. Waren hun bezittingen "allodiale"-(eigen) of "feodale"-(leen) goederen te noemen. Uit de bekende stukken blijkt dat dit voor beiden het geval was. Onduidelijk is wanneer de leenbanden zijn ontstaan. Leenverband bestond er met de heren van Cuyck (1196), met de hertog van Brabant (1196) terwijl later ook van een leenverband met de graven van Megen sprake is (1388). In 1323 wordt Jan graaf van Megen heer van Heeswijk genoemd

¹⁹ Van Dijk is van mening dat Albert en zijn vader vazallen zijn van de Brabantse hertog. Zie hiervoor H. van Dijk; Een klooster uit het Brabants-Hollandse Rivierengebied. De abdij Berne en haar materiële betekenis in de Middeleeuwen. A.A.G. Bijdragen nr. 15, Groningen, 1970, blz. 21. Avonds geeft in zijn bijdrage op blz. 17 de mening van Van Uytven weer dat Hendrick II van Kuyc eerst sinds 1191 leenman is van de hertog van Brabant daar hij toen zijn allodium Herpen en de tienden te Heeze in leen opdroeg. P. Avonds; Bewoning en samenleving in het middeleeuwse Noord-Brabant. Middeleeuwen in beweging, Uitgave Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening (BRG), 's-Hertogenbosch, 1991. Ik ben van mening dat een eerdere leenband met de hertog niet uit te sluiten is, Hendricks vader Herman was in 1168 reeds getuige van de hertog. Afbeeldingen Succa, 1977, blz. 227-228, 230 en 234.

²⁰ A-J. Bijsterveld en D. Guillardian; De vorming van het hertogdom (843-1106). Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden. Waanders Uitgevers, Davidsfonds/Leuven, Stichting colloquium, De Brabantse stad, 2004; H.P.H.Camps 1979, verder aan te halen als: OBNB; I.1 nr. 32.

²¹ Steurs, 2004, blz. 71-73. Zie ook: N.L. van Dinther Van Dinther Brabantse geslachten Middeleeuwen 1100-1500, 2006, blz.6-7 en 23. N.L. van Dinther; Wat hadden de heren van Heeswijk vóór 1400 met het kasteel te maken in: Castelogica Verkenningen, mededelingen van de Nederlandse kastelen Stichting, I, 1986, blz.235-244. Zie ook: de genealogieën: De oudste generaties van de graven-heren van Megen, 2013; en De oudste generaties van Herlaer 2016 op www.nicovandinther.nl en Oudste generaties heren van Heeswijk 2015.

er blijkt niet uit dat hij dat ook van Dinther was. De heren van Cuyck, van Herlaer en van Megen blijken in het gebied van Berlicum, Heeswijk en Dinther bezittingen te hebben. Een gezamenlijk bezit in Dinther van het land Holt door Albert van Dinther voor 1/2 gedeelte, Amelrik van Heeswijk en Dirck van Megen voor ieder 1/4 gedeelte zal afkomstig te zijn van één gemeenschappelijke voorouder. Verondersteld wordt dat Van Heeswijk en Van Megen mogelijk zijn gehuwd met een zuster van Albert van Dinther.

De binding met het Rivierengebied van midden-Nederland blijkt uit een gemeenschappelijk bezit van Amelrik van Heeswijk en Albert van Dinther te Ammerzoden. In de oorkonde van ca. 1205 wordt gezegd dat aan beide curiae die Albert van Dinther en Amelrik van Heeswijk aan de abdij schonken "Dimidia potestas" (de helft van het bezit) betreffende goed in Ammerzoden verbonden waren. In de oorkonde van 1196 is er sprake van de ruil van een goed te Medele (nabij Tiel). In de genealogie Van Dinther wordt als echtgenote van Albert van Dinther een Mechtildis "van Hedikhuizen" verondersteld terwijl van een kleinzoon van Albert van Dinther als echtgenote een Gerberga "van Meerwijk" wordt voorgedragen.²²

Opmerkelijk is ook het feit dat schenkingen gedaan worden aan de Abdij Berne liggend in het Rivierengebied.

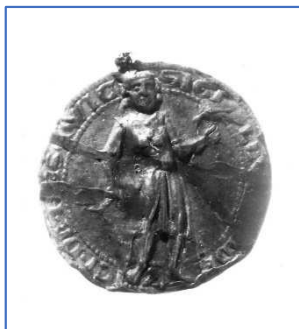
Het voorgaande geeft aan dat genoemde geslachten hun oorsprong vinden in het Rivierengebied en in de Vroege Middeleeuwen van daaruit naar het Maaslandgebied zijn getrokken. Tevens is gebleken van nauwe familiebanden tussen Van Dinther, Van Heeswijk en Van Megen en mogelijk Van Herlaer. Tevens is gebleken van leenverband met Van Cuyck²³, Van Megen en met de hertog van Brabant.

Zegel Dirck van Dinther 17-5-1355

Zegel Willem van Megen 27-5-1253

Zegel Dirck van Heeswijk 1267

Zegel Dirck van Herlaer 1269/1276

²² OBNB nr. 101 en 85, van Dinther, 2006, tabel blz.22.Later (1312-1340) draagt Dirck van Dinther 36 morgen land met daarop een woning gelegen te Lithoyen in leen op aan de hertog van Brabant. (Casselboek II fol. 3, Galesloot blz. 259).

²³ J.A. Coldewij, De Heren van Kuyc 1096-1400, Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Tilburg, 1981. De oorsprong van dit geslacht ligt ook in het rivierengebied, tabel blz. 8.

In het Utrechts psalterium komen vele afbeeldingen voor van krijgslieden.²⁴

Krijgshandelingen en kampementen

Krijgers oefenen en zwaarden worden geslepen

Krijgers te paard

²⁴ Fol. 15, fol.35vo; fol. 48vo; fol. 7, fol. 27vo.

Krijgers met speer, schild en handboog.

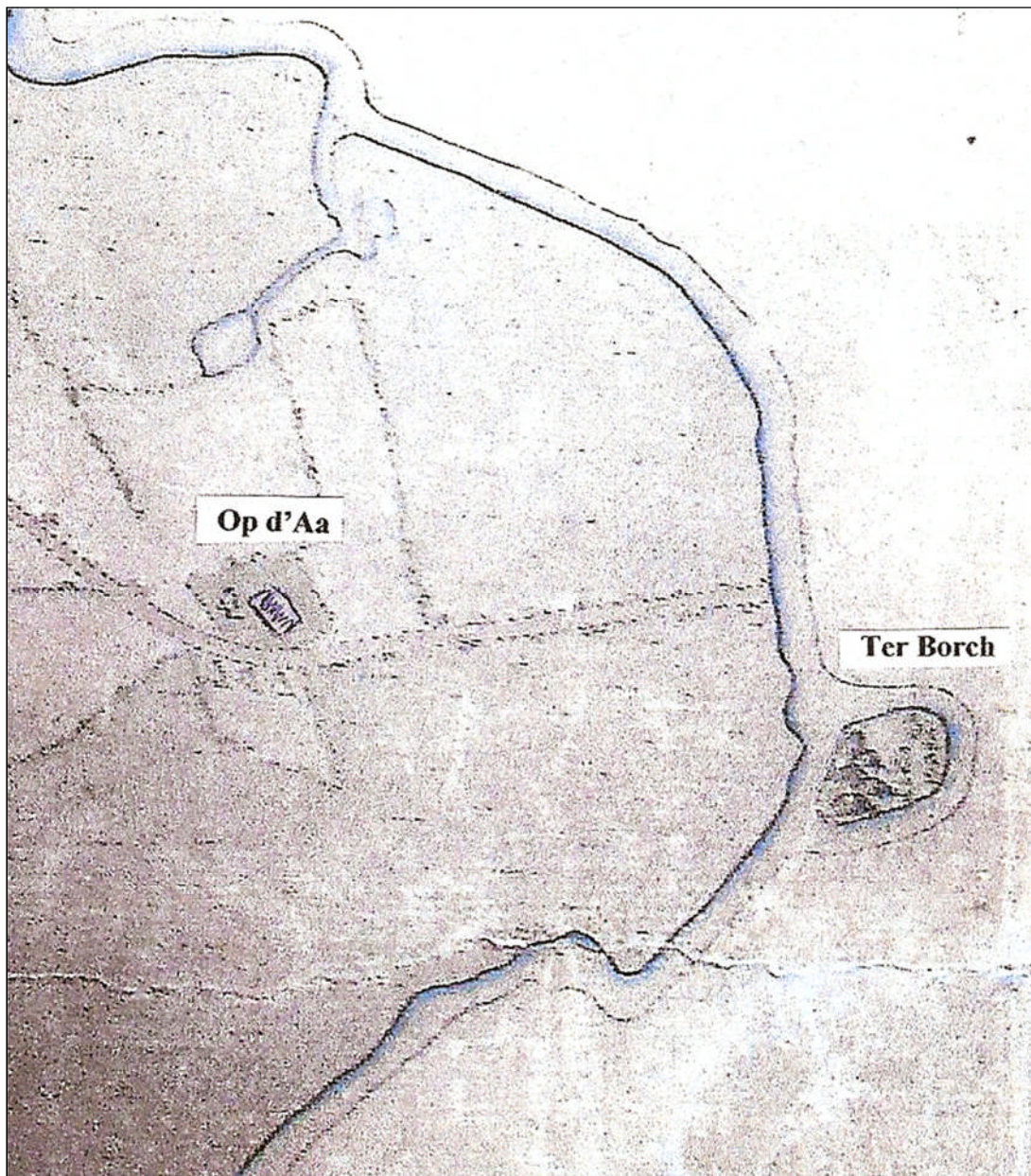

Schepen met drakenkoppen.

De afgebeelde schepen hebben mogelijk drakenkoppen zoals de schepen van de Vikingen.

Archeologische vondsten en waarnemingen:

Vroege Middeleeuwen (450 – 1050 na Chr.):

Detail kaart Joan Camp 1754 (foto Jan van der Leest)

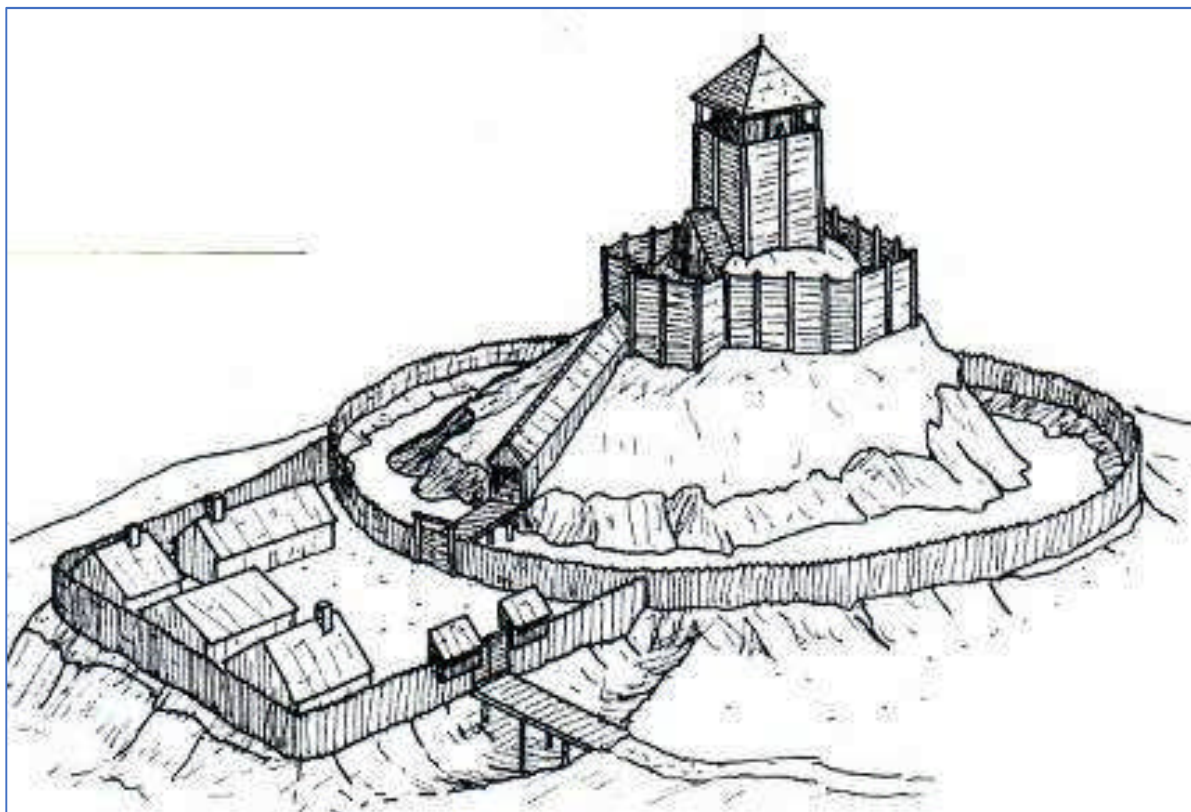
(Met aanvullingen v.D)

In een vondstmelding van Ter Borch wordt gezegd dat het betreft “een kunstmatige ophoging” te dateren Vroege Middeleeuwen A (450-525 n.C.), Late Middeleeuwen (1050-1500 n.C.)²⁵

Bij de beschrijving van de grenzen van “De Gemeinte” naar aanleiding van de oorkonde uit 1233 kwam ter sprake het toponiem “domistacium Dypbergis”, het landgoed Diepberg. De mogelijkheid werd in overweging gegeven dat dit landgoed identiek zou kunnen zijn met “Ter Borch”, n.l. een berg in een moerassig gebied. Kijken we naar de betekenis die de naam Ter Borch zou kunnen hebben. Het voorzetsel “Ter” zoals b.v. in “ter plaatse van” betekent dan

²⁵ Archisnr. 401246. De waarneming geeft verkeerde coördinaten, iets te ver naar het noorden.

“op de plaats van”, hier dan “op de berg”. In het oudnederfrankisch staat bij berg “berch”.²⁶ Hier in de betekenis “Ter Berch” later “Ter Borch” na de bouw van een versterking. In de latere spraak is dit geworden tot b.v. “Die Borcht” (1650) en “Het Geburgt” (1808), met de toevoeging van een “t”. Beredeneerd is dat Ter Borch het stamslot is van de Van Dinthers en van oorsprong wellicht een “mottekasteel”.²⁷ Gezien de datering in de Vroege Middeleeuwen al een uitwijkplaats op een donk in de Aa voor een lokale Frankische edelman?

Ideaalbeeld mottekasteel met voorburcht Ter Borch

Het kasteeltype waar we hier mee te maken zullen hebben is dat van het type “motte”, dat omstreeks 1000 verscheen. In de begintijd kon volstaan worden met een houten toren waarbij op een lagergelegen voorburcht de woning en bijgebouwen geconcentreerd waren, het geheel omgeven door een gracht. Aanvankelijk volstond een opbouw in hout. In de tweede helft van de twaalfde eeuw na de herontdekking van de fabricage van baksteen werden de houten bouwsels mogelijk vervangen door stenen bouwsels. De zwaardere fundatie-eisen, om verzakking tegen te gaan, gaven de nodige beperkingen.²⁸

Over de ouderdom en de wijze van bouwen van Ter Borch zou archeologisch onderzoek meer uitsluitsel hebben kunnen geven. Bij waarneming ter plaatse blijkt het gehele terrein te zijn uitgevlakt mede door de gestorte grond uit Veghel, waardoor zinvol archeologisch onderzoek vrijwel uitgesloten is.

Het terrein was plm. 2250 m² groot b.v. 50 x 45 meter. Als de diameter van de motte ca. 30 m bedroeg, dan blijft er ca. 900 m² meter over voor de voorburcht 20 x 45 meter.

²⁶ Etymologisch woordenboek, de herkomst van onze woorden. Van Dale lexicografie, Utrecht/Antwerpen, jaar 1990, blz. 97.

²⁷ Dinther in het Aa-Leigraaf-Beekgraaf-Gebied, blz.92.

²⁸ Bas Aarts. De kastelenbouw in het noordoosten van het hertogdom Brabant en enkele aangrenzende gebieden blz. 11-21, in: De kastelen van Helmond etc. 2001.

De historische bronnen geven een aantal aanwijzingen die een beeld kunnen vormen over het uiterlijk van Ter Borch. In de bronnen wordt gesproken over het “huys” Ter Borch en het “domo” Ter Borch. Huis/domo had gedurende de Late Middeleeuwen vaak de betekenis van een versterkte woonplaats, dikwijls een kasteel.²⁹

In de uitgifte brief van de gemene gronden door Jan van Berlaer op 16 september 1378 wordt o.a. vermeld: het landgoed en huis Ter Borch.³⁰ Ter Borch zou dan bestaan hebben op de verhoogde donk en het landgoed lag daarom heen direct in de omgeving van de donk. Ook hier dus sprake van een “landgoed”, zoals bij de beschrijving van Dypbergis, een sterke aanwijzing dat we hier te maken met één en hetzelfde goed.

Hoe Ter Borch er uit heeft gezien zullen we wel niet te weten komen, dat er een mottekasteel heeft bestaan zou niet vreemd zijn gezien dit type in de nabijheid geconstateerd is bij het kasteel van Heeswijk.

Na het gebruik van het mottekasteel zal de opgeworpen heuvel uitgevlakt zijn en kwam er in de plaats een versterkte woonplaats. Of deze woonplaats op een eilandje in de Aa in een moerassige omgeving zo comfortabel was om te wonen is de vraag. Er zal omstreeks het midden van de dertiende eeuw omgezien zijn naar een andere behuizing. In aanmerking komt daarvoor de “curia te Meerwijk”, later bekend als “de ridderhof Ten Bogaerde”. Deze curia lag op een dekzandtop op de andere oever van de Aa, direct ten oosten lag een dan inmiddels verlaten vroegmiddeleeuwse nederzetting beide locaties liggend bij de huidige ontsluitingsweg vanaf het Retsel bij de Boterweg.

In de nabijheid van de hoeve “Op d’Aa” zijn nederzettingssporen gevonden o.a. daterend uit de Karolingische tijd (ca. 800 nC) van een messing riemtong met resten van verguldsel, florale motieven, een complete bronzen gelijkarmige fibula uit de Vroege Middeleeuwen (A-D; 450-725 nC). Tevens werden op deze vindplaatsen aangetroffen een armband-La Tene- uit de Late IJzertijd-Vroeg Romeinse tijd (250vC-70 nC), alsmede een messing riemtong en penningen uit de Late Middeleeuwen, (1050-1500 nC).³¹

Op de locatie aan de Boterweg zijn enkele keramische scherven gevonden o.a. van een bolpot, Dorestad VIII A-E: laat Mayen/bolpot daterend uit de Middeleeuwen vroeg C:725-900 n.C.³²

Bolpot, Dorestad VIII ³³

²⁹ Zie Aarts 2001 blz. 25 noot 4. Zie voor vermelding huys: SAB RA R 1182 fol. 30, 15 april 1400.

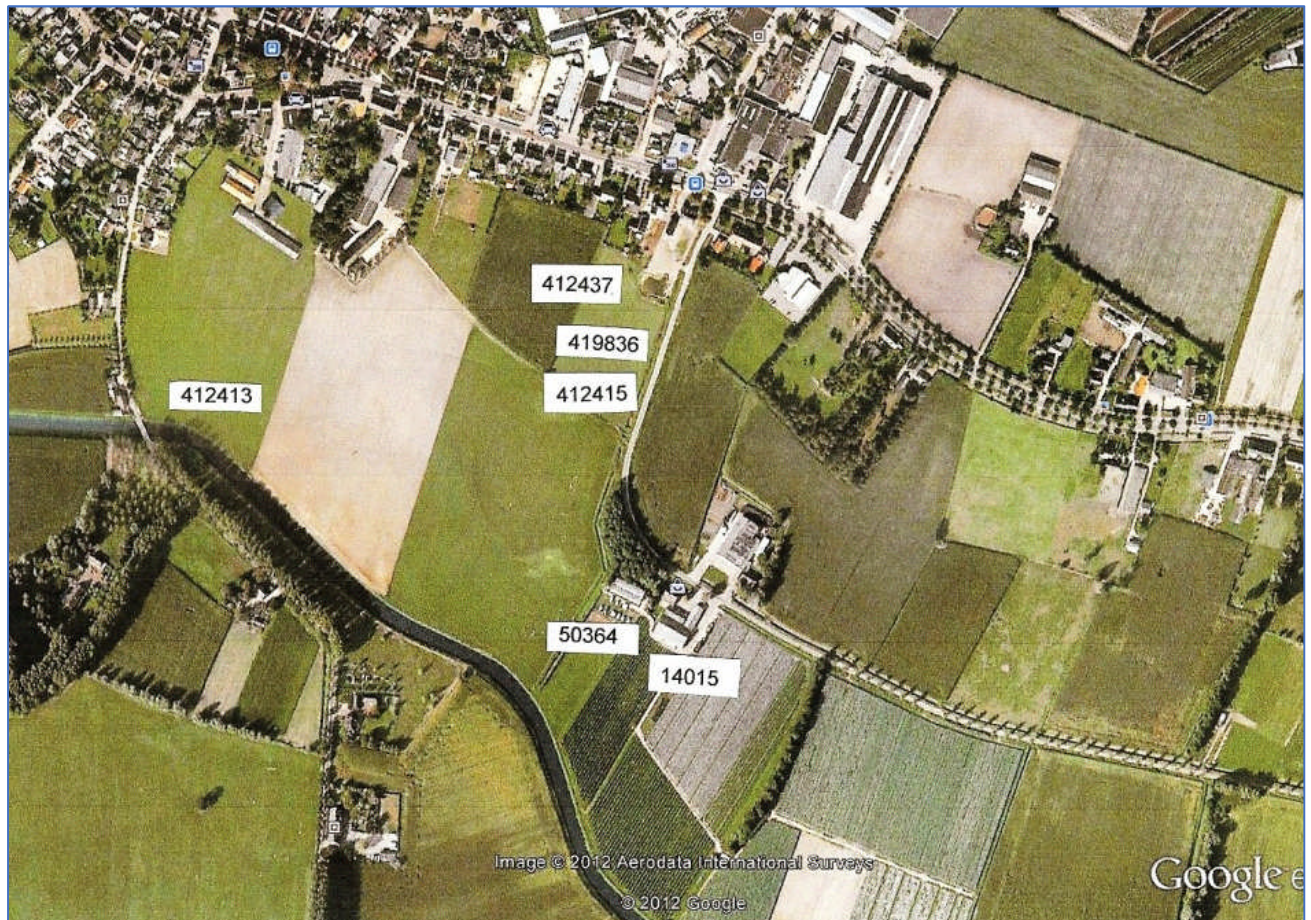
³⁰ H. van Bavel, regestenboek abdij van Berne 1134-1400, nr. 173.

³¹ Archisnr. 404673.

³² Archisnr. 14015, zie kaartje Google Earth. Raap-notitie 4812, 2014.

³³ www.dorestadonthuld.nl

De locatie betreft een verhoging in het dal van de Aa aangemerkt als monument met AMK-code 5165.

Tevens werd aan de Boterweg gevonden een riemtong daterend Middeleeuwen vroeg C-D.³⁴

Nabij de locatie van het voormalige kasteel Avestein is een vuurslag gevonden (Vroege Middeleeuwen-D-Late Middeleeuwen).³⁵

Bij de archeologische begeleiding in 2016 van de ontsluitingsweg vanaf het Retsel zijn in de nabijheid van de Boterweg de volgende waarnemingen gedaan:³⁶

Op vindplaats 2 zijn nederzettingssporen aangetroffen uit de IJzertijd t/m Romeinse tijd. De meeste sporen die zijn aangetroffen betreffen nederzettingssporen, die dateren uit de 12e t/m 14e eeuw. Deze bestaan overwegend uit paalkuilen, een waterput of waterkuil en (drielagige) kuilen. Reconstructie uit de palenzwermen is nagenoeg niet mogelijk. Toch kon de aanwezigheid van minimaal twee structuren opgemerkt worden. De exacte aard van één structuur, die minimaal 12 meter lang en een rechthoekige plattegrond heeft, kan gedateerd worden van vóór 1275, (gebaseerd op aardewerkvondsten die te dateren zijn tussen 1225 en 1275). Niet bepaald kon worden of het een huis of bijgebouw was. De 2e structuur die minimaal

³⁴ Archisnr. 412415, idem

³⁵ Archisnr. 412413, idem

³⁶ Raap rapport 3280, Plangebied Ontsluitingsweg Heeswijk-Dinther Zuid, versie 2017.

12 m lang en 6,8 m breed is, is vermoedelijk een bootvormig huis³⁷. Gezien de oppervlakte van de vindplaats gaat het hier om een grotere nederzetting, tezamen een gehucht vormend. Op de plek waar deze zijn aangetroffen werden de resten van het ridderhof Ten Bogaerde verwacht. Uitbraaksporen zijn niet aangetroffen, maar door de aanwezigheid van de waterput alsook andere vondsten (in greppels, fossiele beek) kunnen deze wel in de onmiddellijke omgeving, ten zuidwesten, verwacht worden. In andere paalgaten werden scherven aangetroffen die gedateerd kunnen worden in de 10^e-13^e eeuw. Ten zuidoosten ligt een verlaten vroegmiddeleeuwse nederzetting.

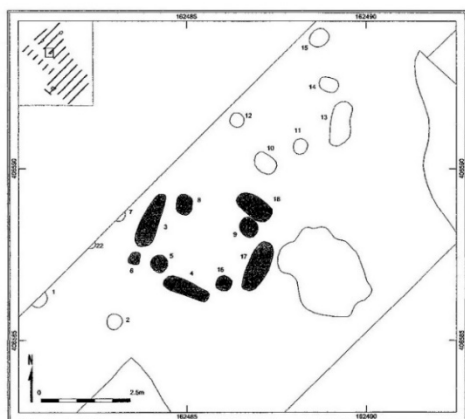
De vindplaats 2 bestaat uit nederzettingssporen die op basis van het geassocieerde aardewerk gedateerd kan worden in de 12^e t/m 14^e eeuw, met een zwaartepunt in de 13^e eeuw. Deze datering werd bevestigd met een ¹⁴C -datering op een houten paaltje, aangetroffen onderin een waterput³⁸ die uitkomt op een datering tussen circa 1253-1338. De stichting van het ridderhof Ten Bogaerde lijkt dus te liggen en het begin van de tweede helft van de 13^e eeuw.

Het gebied "zijn curiam liggend in Meerwijk" werd in de beleningsoorkonde van april 1301, door Dirck van Dinther aan Godfried van Aerschot in leen opgedragen.³⁹

Middeleeuwse bewoningsresten werden op meerdere locaties in het plangebied aangetroffen en opmerkelijk is dat deze buiten het bewoningscentrum van Dinther zijn aangetroffen. In de Middeleeuwen bestonden dus meerdere bewoningskernen in Dinther. In het algemeen lagen nederzettingen vanaf de Volle en Late middeleeuwen aan de rand van de lagere delen van het landschap. Op die manier werd het landschap optimaal benut de akkers lagen namelijk op de hoger gelegen goed ontwaterde gronden en de weilanden bevonden zich in de lagere, nattere gebieden. Dit zien we ook terug in het onderzoeksgebied. Daarnaast werden vanaf deze periode ook de beekdalen ontgonnen.

Geconcludeerd kan worden uit de bovenstaande bevindingen dat er sprake is van een continue bewoning vanaf de IJzertijd. Mogelijk verklaart dit dat in de oorkonde van 1233 zoveel Oud-Germaanse namen voorkomen, wellicht door mondelinge overlevering.

Bij het verkennend onderzoek op het Retsel in 2006 werd het navolgende gevonden:

Proefsleuf 4 (graanspieker)

³⁷ Het gaat hier om een bootvormig huis type H2 binnen de bestaande typologie van Huijbers, dat doorgaans voorkomt tussen 1075 en 1200.

³⁸ Het is verleidelijk dat hier sprake is van de in de oorkonde van 1233 vermelde Radenput.

³⁹ Mr. Jozef Hoekx en drs. Valentijn Paquay; inventaris van het archief van de stad 's-Hertogenbosch, 1262-1810, blz. 958, collectie Ackersdijk inv. nr. 9191

In proefsleuf 4 op het Retsel is een cluster sporen aangetroffen, in combinatie met middeleeuws en Romeins aardewerk. Aan de zuidkant van de cluster liggen vier paalkuilen in een symmetrisch vierkant met drie of vier langwerpige kuilen aan de buitenkant (structuur 6). De hoekpaalsporen liggen 2 m uit elkaar. Uit spoor 3 komt een groot deel van een gedraaide aardewerken kruik die voorlopig te dateren is in de Romeinse tijd of de vroege middeleeuwen. De structuur is waarschijnlijk een “spieker” of een ander bijgebouw.

Aan de noordkant tegen structuur 6 aan, lijken zes paalkuilen een andere structuur te vormen. Deze zou circa 3 m breed kunnen zijn en minimaal 3,5 m lang. Het is nog niet duidelijk wat deze structuur inhoudt, het zou zelfs kunnen dat de sporen bij structuur 6 horen.⁴⁰

Spieker is de benaming voor een voorraadschuur waar graan opgeslagen wordt. Spieker is een oude verbastering van het woord spicarium, spica is Latijn voor graan.

In de nabijheid van proefsleuf 4, bij put 14 is in de bouwvoor een Karolingische schijffibula met rozetmotief gevonden.⁴¹ Fibulae van dit type dateren in de 9^e of eerste helft van de 10^e eeuw.⁴²

Bij het onderzoek in 2009 werd het volgende aangetroffen: Uit de Merovingische periode (circa 500-750) is een handvol scherven ruwwandig draaischijfdaardewerk gevonden. Iets beter vertegenwoordigd is draaischijfmateriaal uit de aansluitende periode, de Karolingische tijd (circa 750-900). De weinige randfragmenten zijn van bolpotten (Dorestad type W III).

Dergelijk aardewerk kwam voor een deel gelijktijdig voor met het voor de Brabantse zandgronden kenmerkende “Zuid-Nederlands Handgemaakt” aardewerk. Dit komt voor in vondsassociaties uit de 9^e tot eind 11^e eeuw. De kleur is over het algemeen zwart tot donkerbruin en het vormenrepertoire lijkt zich te beperken tot (kook)potten.⁴³

In werkput 13 zijn drie kuilen op een rij aangetroffen die dateren uit de (Vroege)/Volle-Middeleeuwen. Het betreft twee vage kuilen en een kuil die geïnterpreteerd kan worden als houtskoolmeiler; dit is een kuil waarin onder reducerende omstandigheden hout tot houtskool werd gestookt. Het hout werd met zoden afgedekt, zodat er nauwelijks zuurstof bij kon komen. De houtskool werd vervolgens in veel gevallen gebruikt voor metaalbewerking of metaalwinning uit moerasijzererts.

Uit de kuil is houtskool verzameld, waarvan middel de ¹⁴C-dateringsmethode de ouderdom is bepaald. Dit plaatst de kuil grofweg in de 9^e tot 10^e eeuw na Chr.

Doorsnede van de houtskoolmeiler waarin goed te zien is dat de houtskool geconcentreerd is in de onderste vulling.⁴⁴

⁴⁰ Roosje de Leeuwe; Archeologisch Inventariserend Veld Onderzoek te Dinther-Retsel, Archol BV, Leiden 2006, blz. 27-28.

⁴¹ Idem blz.30.

⁴² Frick's Scheibenfibel mit Rosettenmotiv (type 2), 1993.

⁴³ Moesker 2012 blz. 103 en 104.

⁴⁴ Moesker 2012 blz. 99-100

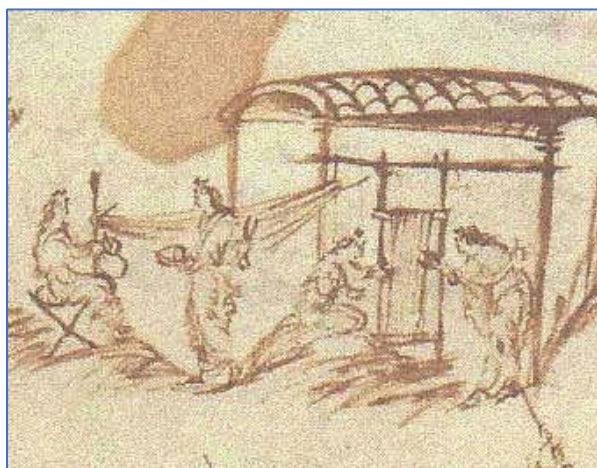
Houtskoolmeiler

Smederij (ca. 830)⁴⁵

IJzeroven

Het weven door vrouwen. Links bandweven(?), rechts wordt op een raam geweven, ca. 830.⁴⁶

⁴⁵ Psalterium van Utrecht, fol. 6vo.

⁴⁶ Deel van een pentekening, Utrechts psalterium, fol.84

Bewoningsgeschiedenis:

Vroege Middeleeuwen (450-1050 na Chr.)⁴⁷

Zijn er nu ook voorbeelden van vestiging van Franken in de Merovingische -en Karolingische tijd in het hier bestudeerde gebied van Dinther aangetroffen? Uit recent archeologisch onderzoek in Nistelrode blijkt van zo een bewoning sprake te zijn.⁴⁸ Het beperkte archeologisch onderzoek te Dinther-Retsel geeft slechts een aantal kleine aanwijzingen van een dergelijke aanwezigheid. Gevonden is een Karolingische schijffibula, paalsporen die mogelijk verwijzen naar een structuur uit de vroege middeleeuwen alsmede een houtskoolmeiler (9^e/10^e eeuw n.C.).⁴⁹

Verder uitgebreider onderzoek op het Retsel in 2009 heeft aangetoond dat ook daar vanaf de Merovingische tijd sporen van aanwezigheid zijn aangetoond. Deze aanwezigheid zet zich voort in Karolingische tijd en blijft continu verder doorgaan.⁵⁰ Zie tabel gevonden aardewerkscherven.

soort baksel	aantal	mai	% van aantal
Merovingisch draaischijfaardewerk (MERW)	4	4	0,7
Merovingisch draaischijfaardewerk? (MERW?)	2	1	0,3
Karolingisch draaischijfaardewerk (KARW)	27	25	4,6
Zuid-Nederlands handgemaakt aardewerk (ZUIDNL)	21	21	3,6
Pingsdorf aardewerk (PINGS)	43	43	7,4
Maaslands aardewerk (MAASL)	10	10	1,7
blauwgrijs aardewerk uit Paffrath (PAFF)	29	29	5,0
blauwgrijs aardewerk uit Elmpt (BG)	4	4	0,5
grijsbakkend aardewerk (GRIJSB)	170	150	29,4
grijsbakkend aardewerk (GRIJSB?)	1	1	0,2
roodbakkend aardewerk (ROODB)	111	99	19,1
witbakkend aardewerk (WITB)	1	1	0,2
steengoed zonder oppervlaktebehandeling (S1)	15	15	15,5
steengoed met oppervlaktebehandeling (S2)	75	61	15,5
proto-steengoed (S5)	6	6	1,0
faience (FAI)	4	4	0,7
porselein (PORS)	1	1	0,2
industriële aardewerk (IW)	3	2	0,5
pijpen (PIJP)	4	3	0,7
niet determineerbaar (indet)	50	50	8,6
totaal	581	530	100,0

Uit de Merovingische periode (circa 500-750) en de Karolingische periode (circa 750-900) en volgende perioden vanaf de 11^e eeuw en volgend zijn aardewerkscherven aangetroffen. Ook in het gebied bij het voormalige kasteel Avestein en nabij de huidige Boterweg zijn vroegmiddeleeuwse aardewerk-scherven alsmede een riemtong gevonden.

⁴⁷ Voor de onderstaande historische compilatie zijn o.a. geraadpleegd: diverse hoofdstukken uit de Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel 1 Middeleeuwen, Fibula-van Dishoek, Haarlem 1981; Noord-Brabant in Pre-en Protohistorie (red. Dr. G.J. Verwers), 1975; internet, Koen Henskens, De Salische Wet, Nijmegen, januari 2000; Kees Nieuwenhuijsen, www.keesn.nl, Ewa ad Amorum; Beijers (red.) 2003; Richard Jansen (red.) 2007. Zie ook: Jacques Le Goff, De cultuur van middeleeuws Europa, Wereldbibliotheek – Amsterdam, 2e druk, 1987.

⁴⁸ Richard Jansen (red.), blz. 170-195 en 652-663. Ook in Herpen-Wilgendaal zijn bewoningssporen aangetroffen uit de Merovingische-en Karolingische tijd, zie Eugene A.G. Ball, Richard Jansen 2002 blz. 19-20.

⁴⁹ Roosje de Leeuwe, 2006, blz. 27-28 en 30.

⁵⁰ Moesker 2012, blz.97-109, mai in de tabel is maximaal aantal individuen.

Op de vraag: “waren er Franken aanwezig te Dinther” kunnen we langs een andere weg mogelijk voorzichtig positief beantwoorden.

De etymologie van toponiemen verschaft ons mogelijk een nader inzicht in de bewoningsgeschiedenis.

Sint Servaas te Maastricht

In een pauselijke oorkonde van 31 maart 1139 komt de tot nu oudst gevonden naam van Dinther voor, het wordt dan geschreven als Dintre en het betreft de kerk aldaar.⁵¹ Paus Innocentius II bekrachtigt alle schenkingen gedaan aan de St. Servaas kerk te Maastricht waarbij o.a. genoemd worden de kerk van Megen en die van Dinther. Naast vele andere plaatsen worden ook nog genoemd de plaatsen Appelteren en Oijen beiden gelegen in het Gelderse gebied aan de andere kant van de Maas tegenover Megen.

Volgens Joachim Deeters gedenkt Jocundus in zijn *Translatio sancti Servatii* in lovende woorden de schenking van “rex bonus”, koning Zwentibold (870-900) van de “villa Oia” aan de St. Servaas.⁵²

⁵¹ Parijs, Bibliothèque Nationale, ms. Lat. 9307/7. OBNB I,1 nr. 42. .

⁵² Joachim Deeters, *Servatiusstift und Stadt Maastricht. Untersuchungen zu Entstehung und Verfassung*, Heinickes Archiv nr. 73, Ludwig Röhrscheid Verlag, Bonn, 1970; blz. 30, 128 en 135.

⁵⁴ Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 74.3 Aug. 20, *Chronica regio Coloniensis* pag. 178, in: Kaiserin Theophanu, *Begegnung des Ostens und Westens um die Wende der ersten Jahrtausend I*, Köln, band I, Köln 1991 blz. 60.

Wanneer de schenkingen van Megen en Dinther aan de kerk van St. Servaas zijn gedaan is niet bekend, maar zeker vóór het jaar 1139. Er is immers sprake van een kerk dus een bestaande woongemeenschap van kerkgangers. Het blijft echter bij gebrek aan bewijsmateriaal onzeker hoe ver vóór 1139.

Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat vrijwel zeker vanaf de Romeinse tijd een doorlopende bewoning in het graafschap Megen aannemelijk is. In 721/722 schenkt een zekere graaf Ebroin, aan de kerk te Rinderen in de gouw Duffel die onder beheer staat van Willibrordus, goederen en horigen o.a. in loco Meginum Walamunt”, waarmee we Megen mogen identificeren. Bekend is dat Megen en Dinther en de daar voorkomende geslachten met dezelfde naam, op de een of andere wijze met elkaar te maken hebben. In het volgende hoofdstuk zal nader op deze samenhang ingegaan worden.

Gezien het gegeven dat koning Zwentibold na zijn dood in Maasland zeer vereerd werd en de rijksabdij van Sint-Servaas haar bezit vermoedelijk grotendeels aan de koningen te danken had, sluit een mogelijke vroege schenking van de kerken te Megen en Dinther, zoals met die van Oijen, niet geheel uit. Vermoed wordt dat er in Texandrië meerdere zogenaamde koningsgoederen lagen ondanks dat eigentijdse bronnen daar geen melding van maken.⁵⁵ Ook hier geldt dat een bewijs voor een vroege schenking niet aanwezig is bij gebrek aan contemporaine bronnen.

Vermeldenswaard is dat in hetzelfde jaar 1139 is overleden Godfried met de Baard die in 1106 de Lotharingse hertogstitel kreeg die hem overigens in 1128 weer werd afgenomen. Godfried was voogd van het Servatiusstift van Maastricht. Na zijn overlijden verkreeg zijn zoon en opvolger Godfried de hertogstitel in 1139 van de Duitse koning Koenraad wederom terug.⁵⁶

Of de uitvaardiging van de oorkonde van 1139 met dit gegeven te maken heeft is uiteraard onduidelijk. Of moest het Servatiusstift gevrijwaard worden van aspiraties van de hertog zoals voogdijrechten en benoeming van de investiet/persoon van de kerken? Het blijft gissen, we weten het niet.

Van Dinther wordt gezegd dat deze plaatsnaam al dateert van vóór het jaar 1000.⁵⁷

We komen de volgende schrijfwijzen van de naam tegen n.l. als volgt:

Dintre (1139); Dinthere (1196, ca. 1205, ca. 1233), Dinthre (ca. 1211), Dintere (1^e kw. 13^e eeuw), Dintert (1256).⁵⁸

In het tweede element van de naam kan de herkenning gevonden worden van een “hari” naam die in de tijd overgegaan is in “here”. Andere voorbeelden van zulke plaatsnamen zijn Mander, dat in 797 geschreven werd als Manheri en in het midden van de 12^e eeuw als Manhere, in de plaatsnaam Losser in de 10^e eeuw geschreven als Lutheri. In beide gevallen worden deze here namen door Maurits Gysseling omschreven als “hari” namen met de betekenis van “een zandige heuvelrug”. Hari namen gaan terug tot de achtste eeuw. Ook Förstemann geeft bij hari>heri>here en omschrijft de naam als volgt: “Die mit hari zusammengesetzten meist

⁵⁵ Teuws en Bijsterveld 1991, blz. 110 n.6, blz. 134 n.118.

⁵⁶ Deeters 1970 blz. 38,50. Remco Sliederink, De stem van de meester. De hertogen van Brabant en hun rol in het literaire leven (1106-1430). Prometheus, Amsterdam 2003, blz. 22-23.

⁵⁷ Teuws en Bijsterveld 1991, noot 63, kaart op blz. 113 waar tevens in de legenda wordt aangegeven “voor middeleeuwen”.

⁵⁸ Bibl. Nat. Paris, Lat. Nr. 9307/7; Abdij Berne, OBNB nrs. 85,101,173; Abdij Tongerlo charter nr. 59 regest Erens nr. 63; Bibl. Nat. Paris Lat. Nr. 9307/8; OBNB II.1 nrs. 1027-1029.

westfalischen und nl.(niederländische) Ortsnamen scheinen überwiegend aus der Zeit der Franken, zum Teil aber auch aus der Zeit der Römer, zu stammen.⁵⁹

Bij samenstellingen zegt het eerste bestanddeel van de naam iets naders over de tweede. Het element Dint heeft dus iets naders te vertellen bij de zandige heuvelrug. In het Engels woordenboek is bij "dint" en "dent" de betekenis van deuk en (in)deuken vermeld.⁶⁰ Dent is in het oud-Engels Dynt, het Oudengels en Oudnederfrankisch zijn ca. 850 uit het Westgermaans, ca. 5 na Chr., ontstaan.⁶¹ Een synoniem voor "deuk" kan in dit verband "kom" zijn, zodat dan Dinther betekent "een kom in een zandige heuvelrug" en aldus de ontstaanslocatie aangeeft van Dinther in mogelijk de achtste eeuw of zelfs eerder.

Deze verklaring is niet geheel onomstreden.⁶² Een andere verklaring van de naam wordt door Toorians onderstaand weergegeven.

"Ik denk dat je de oudste vermelding Dintre (1139) serieus moet nemen. Kijkend in Ekwall *"Concise Oxford Dictionary of English Place-Names"*, viel mijn oog op de Engelse plaatsnaam Dinder (in Somerset) met als vroegste vermeldingen Denrenn (1065), Dinre (1174) en Dinra (1176). Het is een samenstelling uit Oudengels denu "vallei, dal" en renn (later aern) "huis/woning; opslagplaats" dus: "huis/woning in de vallei". Zoiets zou wellicht voor Dinther ook passen. We moeten dan aannemen dat de t in Dintre is ingevoegd. (in een afschrift van de oorkonde van 1139 in het 1^e kwart van de 13^e eeuw wordt de naam geschreven als "Dintere".⁶³) Normaal vinden we in clusters van n+r een d ingevoegd, waarom dan hier een "t" het zou kunnen komen door dissimilatie omdat het woord al begint met een d".

Kennisgenomen hebbende van beide stellingen is wellicht een synthese mogelijk tussen beide opvattingen. Mogelijk is dan "een vallei/dal in een zandige heuvelrug" de betekenis van Dinther dat prachtig aansluit op de geologische werkelijkheid. De naam zal dus dateren uit de tijd van de Franken.

Een tweede toponiem dat te Dinther de aandacht verdient is het "Retsel".

In de uitgiftebrief van 16 september 1378 aan de geburen van Dinther van de gemene gronden door Jan van Berlaer, heer van Helmond en van Keerbergen, voor zover hij die samen half om half deelt met de heer van Heeswijk worden ondermeer genoemd: het landgoed Ten Reytsel, het landgoed en huis Ter Borch, het landgoed Ten Boghaert, het landgoed Ten Berghelen en het landgoed Tot Bueghe.⁶⁴

⁵⁹ Henk Beijers e.a., *Veldnamen als historische bron, een handleiding voor methodisch onderzoek*, Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, 's-Hertogenbosch 1991, blz. 14. Maurits Gysseling, *toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, 1960 blz. 273, 635 en 657. Ernst Förstemann, *Altdeutsches Namenbuch*, zweiter band, *Orts- und sonstige geographische Namen. Erste häfte A-K*, Bonn 1916, kolom 1246.

⁶⁰ H.J.M. Thiadens, het verband tussen de naam Dinther en de terreingesteldheid, in: *De Wojstap-Kroniek* 1987-3 blz. 10-12.

⁶¹ *Etymologisch Woordenboek*, De herkomst van onze woorden, uitgave Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen 1989, met bijgesloten de "Taalkaart van het Indo-germaans".

⁶² Mededeling Laurant Toorians juni 2009.

⁶³ Noot van mij: Bibl. Nat. Paris, lat. Nr. 9307/8.

⁶⁴ H. van Bavel, O. Praem., *regestenboek van het archief van de abdij van Berne, 1134-1400*, Abdij van Berne Heeswijk 1984, nr. 384. D.Th. Enklaar, *Gemeene ronden in Noord-Brabant in de Middeleeuwen*, Utrecht 1941, *oud-vaderlandsche rechtsbronnen derde reeks* no. 9.

Op 27 februari 1384 verkoopt Jan van Berlaer een erfcijns van 25 pond op goederen te Dinther en Schijndel aan de Tafel van de Heilige Geest te 's-Hertogenbosch. Deze cijns is mede gevestigd op een hofstad genaamd Ten Reytsel met gebouwen daarop staande.⁶⁵

Van welke ouderdom deze hofstad is blijkt uiteraard uit dit stuk niet, echter het toponiem Ten Reytsel (Retsel) is mogelijk van hoge ouderdom.

Het Retsel ligt op een hoog deel van Dinther. De eerste kolonistennederzettingen, tussen 550 en 650, zullen gevestigd zijn op de hoogste delen van de zandruggen.⁶⁶ De keuze laat zich verklaren daar de beekdalen zeer nat en begroeid waren met ondoordringbare elzenbroekbos. Uit eigen ervaring (dan wel mogelijk op aanwijzing van de toch nog aanwezige bewoners?) hebben zij aan het eiken-beukenbos op de hoogste terreinen kunnen zien waar de droogste en vruchtbaarste plekken te vinden waren. Waarschijnlijk door de nog geringe omvang van de bewoning en de sterke verspreiding van de piepkleine nederzettingen zijn de sporen van de aller vroegste bewoners ons tot nu toe ontgaan.

Na de Merovingische –en Karolingische periode krompen de nederzettingen maar groeiden na 1000 weer. De nederzettingen verplaatsten zich hier en daar van de hoogste punten op de zandruggen in de richting van de beekdalen.⁶⁷ Op de locatie van het ridderhof Ten Bogaerde, liggend in het rivierdal, zijn na de gevonden aardewerkscherven uit de ijzer/romeinse tijd, scherven gevonden van ca. 1000.⁶⁸

De naam Retsel laat zich ontleden in twee elementen: ten eerste “Ret” met als tweede element “sel”.

Sali of zele toponiemen duiden op een ontstaan in de Frankische tijd mogelijk al begin 6^e eeuw en mogen dikwijls gezien worden als “vooruitgeschoven veeteeltbedrijven in het bos”.⁶⁹

Het eerste element Ret zegt iets naders over het tweede element. In Ret mogen we het woord raet of raad herkennen en sedert de 5^e eeuw aan te tonen in Germaanse persoonsnamen zoals in Rædinus.⁷⁰ Retsel mag dus aangeduid worden als “Rædinushoeve”.

Twee voorbeelden waar het element Ret in voorkomt met de betekenis Raed zijn de plaatsnamen Retersdorf en Retterath waarbij aangegeven woord het Germaanse woord “Raedahari”. Ook wederom Förstemann geeft de overgang weer van ae>a>e zoals b.v. Raeddulf>Radulf> Rededulphus; Rademund> Redemund, Ags. (Angelsächsisch) Raedmundt; Radman>Redman Ags. Raedman.⁷¹

Bij de bespreking die hierna volgt zullen we de naam Rædinus wederom tegenkomen zonder dat het uiteraard over dezelfde persoon zou gaan.

⁶⁵ Drs. A.C.M. Kappelhof: Het archief van de tafel van de Heilige Geest te 's-Hertogenbosch, regesten van oorkonden deel III, nr. 935.

⁶⁶ Bij de opgravingen in 2009 op het Retsel zijn aardewerkscherven gevonden uit de Merovingische periode (circa 500-750), zie aldaar.

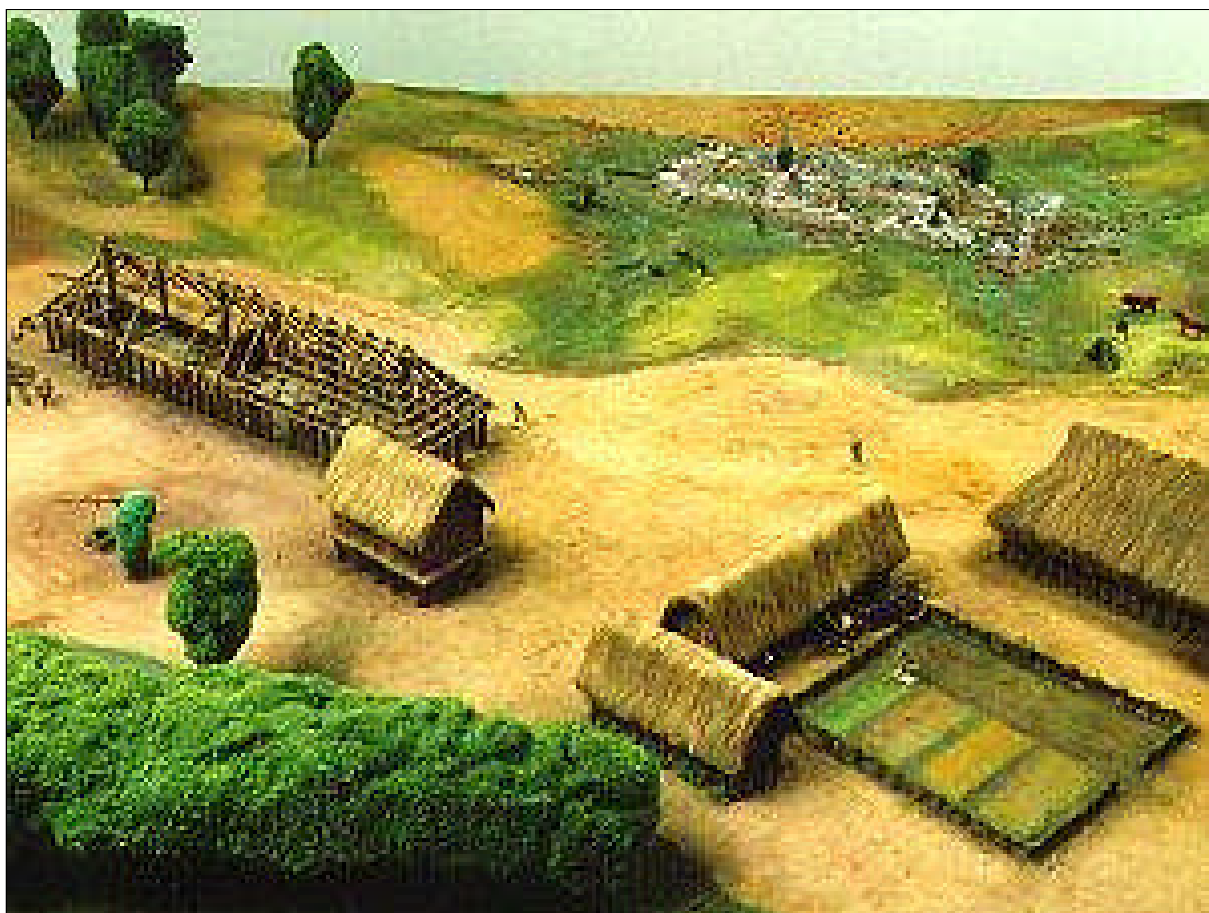
⁶⁷ Evert van Ginkel en Liesbeth Theunissen; Onder heide en akkers. De archeologie van Noord-Brabant tot 1200, uitgevrij Matrijs 2009, blz. 236-237, blz. 243-245.

⁶⁸ In de nabijheid van Ten Bogaerde zijn eveneens vroeg Middeleeuwse scherven gevonden.

⁶⁹ A. Verhulst, Landbouw, de overgang van de oudheid naar middeleeuwen in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden deel I, 1981, blz. 166. Dr. M. Gysseling en Prof. Dr. A.E. Verhulst, Nederzittingsnamen en nederzittingsgeschiedenis in de Nederlanden, Noord-Frankrijk en Noord-West-Duitsland, Amsterdam 1969, blz. 41.

⁷⁰ Dr. J van der Schaar, Woordenboek van Voornamen, 1981, blz. 300.

⁷¹ M. Gysseling 1960, blz. 837. Förstemann, Erster Band Personennamen, Bonn 1900, kolom:1220,1216.

Frankisch dorp

De oorkonde van kort vóór 1233 bevat een schat aan toponiemen, die nader onder de loep genomen zullen worden. Allereerst een aantal opmerkingen over de oorkonde op zich en de datering in het bijzonder.

De datering van het stuk zelf staat niet ter discussie echter de inhoud en de wijze van beschrijving sluiten een veel vroegere datering van de beschreven schenkingen, dan 1233 niet uit. De oorkonde zelf is grotendeels een herhaling van een oorkonde uit 1205⁷², en gesteld is dat de schenkingen zelf genoemd in de oorkonde plaats gehad zullen hebben vóór 14 september 1168, de sterfdag van Everard de eerste abt van de abdij Berne.⁷³

De oorkonde geeft namen prijs die al een lange traditie vertegenwoordigen en die door overlevering tot in de 12^e – 13^e eeuw nog bekend zijn gebleven. Hieruit valt mogelijk te concluderen dat er een continuïteit in de bewoning zal zijn geweest vanaf de 5^e/6^e eeuw. De Brabantse zandgronden waren na het vertrek van de Romeinen niet zo “leeg” gebleven zoals vroeger werd verondersteld. Gebleken is naar aanleiding van de opgraving op het Retsel in 2009 dat vanaf de Merovingische tijd daarna een continue bewoning aanwezig is.⁷⁴

In de toponiemen zijn een aantal persoonsnamen verborgen verbonden met een donk, waterput, versterking, gracht (sloot) of akker.

⁷² OBNB I.1 nr. 101.

⁷³ Zie voor de beredenering hierover: N.L. van Dinther, Brabantse geslachten, middeleeuwen 1100-1500, 2006, blz. 24 e.v.

⁷⁴ Moesker 2012 blz. 99, 103-106.

De persoonsnamen zijn:⁷⁵

- Hunuwulf:** (jonge wolf) voorkomend in oorkonden van 850
- Rædinus:** (raadsman) voorkomend in oorkonden van 828-870 (al voorkomend in de 5^e eeuw)
- Garwin:** (speervriend) voorkomend in oorkonden 799-838
- Haliwulf:** (heldhaftige krijgsman) voorkomend in oorkonden van 690-694
- Ricwinus:** (rijke/machtige vriend) voorkomend in oorkonden van 916
- Liuzo:** (krijger) voorkomend in oorkonden van 983
- Aldarik:** (machtige/rijke volwassene) voorkomend in oorkonden van 1050 (al voorkomend in de 7^e eeuw)

De persoonsnamen komen dus voor in de vroege middeleeuwen en stammen mogelijk uit een vroege Germaanse traditie. In de 7de – 8ste en de eerstvolgende eeuwen zijn bijna alle persoonsnamen Germaans.⁷⁶ Mogelijk behoorden de in toponiemen verscholen personen tot de bovenlaag van de bevolking en is daardoor hun naam voort blijven leven. Garwin was wellicht in het bezit van een versterking en een Rædinus kwamen we tegen als mogelijk bezitter van het Retsel, de Rædinushoeve.

Tot nu toe is betreffende de elite in Texandrië vooral aandacht besteed aan die personen die vermeld worden in de schenkingsoorkonden aan Willibrord.⁷⁷ De personen gesignaleerd in de bovengenoemde oorkonde van ca. 1233 zijn niet onder de aandacht gekomen van de onderzoekers omdat ze niet in contemporaine oorkonden in de vroege middeleeuwen genoemd worden en daardoor onderbelicht zijn gebleven.

Toch kan op basis van hun namen wellicht een “retrospectieve” betekenis aan hun voorkomen toebedeeld worden en is een aanwezigheid in de vroege middeleeuwen mogelijk. Op welke wijze en waarom deze namen in een oorkonde van 1233 opduiken is hoogst merkwaardig. De genoemde namen komen na de vroege middeleeuwen niet meer in oorkonden voor, bij mijn weten slechts in de behandelde oorkonde van 1233. Is hier sprake van een mondelinge overlevering? Conclusies trekken in deze is een hachelijke onderneming, maar toch.

We maken op grond van het voorgaande kennis met een groep van de plaatselijke bevolking. Hoe moeten we ons deze bevolking nu voorstellen. Onderstaand zal een poging ondernomen worden aan deze voorstelling handen en voeten te geven.

Bij twee personen Haliwulf en Rædinus treffen we een waterput aan. Waterputten werden archeologisch aangetoond te liggen in de nabijheid van een huis, een boerderij⁷⁸. Of dit met deze waterputten ook zo is, zou dus archeologisch bewezen moeten worden. Bij Aldarik wordt melding gemaakt van een akker. Er kan dus sprake zijn van een landbouwbedrijf en/of veeteeltbedrijf. Bij Ricwinus en Liuzo is sprake van een gracht of sloot, hetgeen verwijst naar een zekere vorm van waterbeheersing van gronden.

⁷⁵ Zie voor de verklaring van de namen: Dinther in het Aa-Leigraaf-Beekgraaf-gebied, blz.

⁷⁶ Maurits Gysseling. Het voortleven van voormiddeleeuwse persoonsnamen in Noord-Gallië in: Feestbundel D.P. Blok 1990, blz. 99

⁷⁷ Zie noot 56.

⁷⁸ Zie voor aangetroffen waterputten in de Merovingische en Karolingische periode te Nistelrode, Richard Janssen (red) 2007, blz. 169-195.

Is de interpretatie bij Garwin correct dan is hier sprake van een kasteel of versterking waarvan de ligging door bestudering van de begrenzing van de “communitas” (gemeentegrenzen) van Dinther, Heeswijk en Berneheze uitkomst kan geven. Is hier sprake van een voorloper van het kasteel van Heeswijk?

Bewerking van het land ingedeeld in maanden (9^e eeuw)⁷⁹

De voorgaande analyse geeft aan dat mogelijk in de vroege middeleeuwen het gebied van Dinther (en dat van Heeswijk en Berneheze) bewoond is geweest. Of de genoemde personen gelijktijdig dan wel volgtijdig in die tijd zijn opgetreden blijkt uiteraard niet. De genoemde personen zullen behoord kunnen hebben tot de plaatselijke elite waaruit grootgrondbezitters zijn voortgekomen die uiteindelijk geleid hebben tot de Heren van Dinther en Heeswijk.

⁷⁹ Miniatuur uit een handschrift dat vervaardigd werd te Salzburg. Österreichische Nationalbibliothek, Wenen. Cod.387, fol. 90vo.

In 394 verhef keizer Theodosius het christendom tot staatsgodsdienst. Het bisdom (diocees) werd het administratieve basisdistrict van de kerk dat geheel samenviel met het Romeinse gewest (de civitas).

Doopplechtigheid⁸⁰

Noord-Brabant behoorde gedurende de Romeinse tijd tot de civitas Tungrorum met als hoofdstad Tongeren (in het huidige België). De zetel van het bisdom was aldus Tongeren. Mogelijk in de 6^e eeuw werd de bisschopszetel verplaatst naar Maastricht en omstreeks 800 werd Luik het bestuurlijk centrum van het bisdom. Het bisdom Luik werd eerst na de Middeleeuwen gesplitst en o.a. Dinther kwam in het bisdom 's-Hertogenbosch te liggen.⁸¹

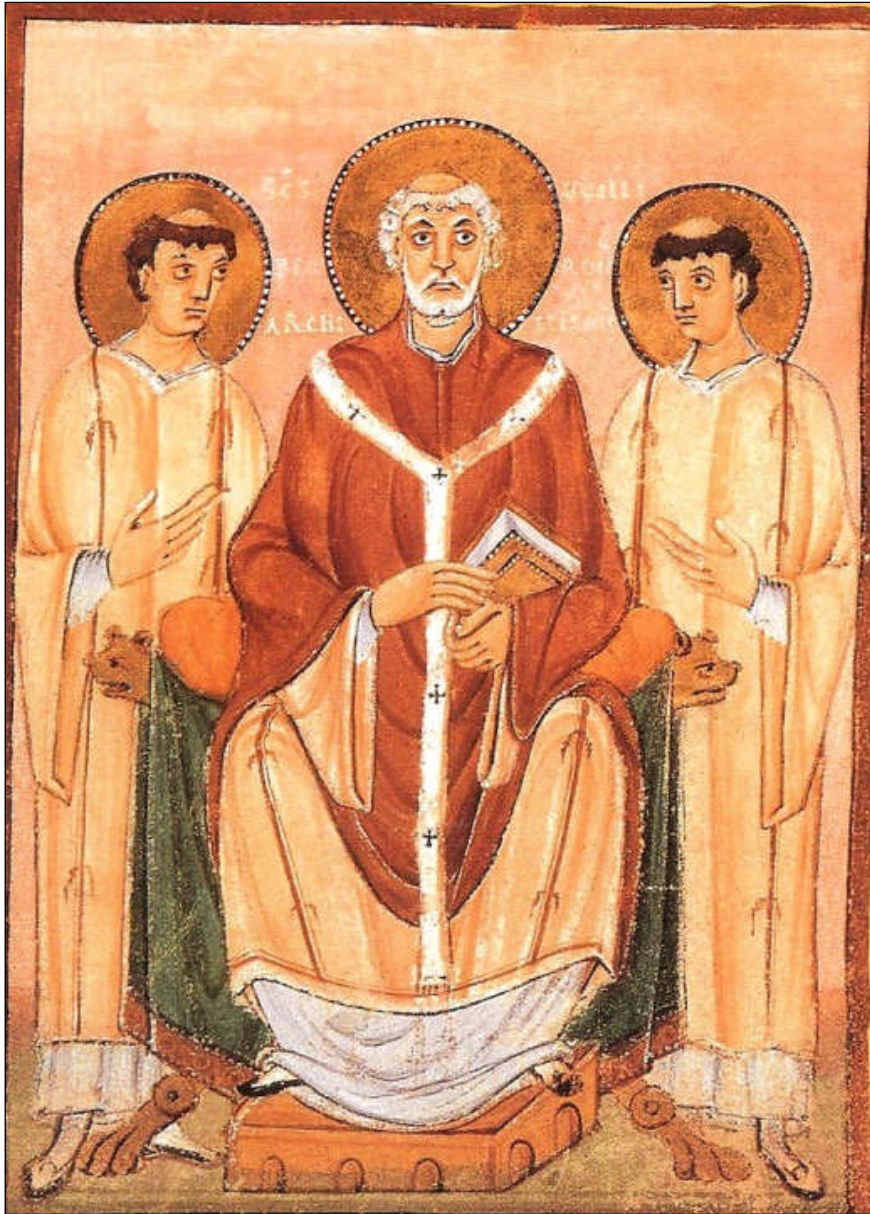
De kerstening van Noord-Brabant zal na omstreeks de komst van Willibrord, waar eerder al Amandus, Eligius, Lambertus en Hubertus gewerkt hadden, vaste grond onder de voeten hebben gekregen. Willibrord werd in 658 geboren in het Engelse Northumbrië, zijn vader Wilgils gaf zijn zoon weg aan de abt van het klooster Ripon om daar te worden opgevoed. Op twintigjarige leeftijd verhuisde Willibrord naar het Ierse klooster Rathmelsigi waar hij zich aangetrokken voelde tot het ideaal van de "peregrinatio", het achter zich laten van de vertrouwde, veilige wereld, om net als Christus zelf had gedaan, met een aantal volgelingen te gaan rondtrekken om het woord Gods te gaan verkondigen aan de volkeren die nog verstoken waren van de blijde boodschap. Aldus vertrok Willibrord met twaalf metgezellen in het najaar van 690 naar het vaste land, naar het Frankische Rijk onder de hofmeier Pepijn II om aan hem zijn geloofsbrieven te overhandigen.

Bij zijn bezoek aan Rome werd hij in 695 door paus Sergius tot bisschop gewijd en teruggekeerd uit Rome heeft hij zich verdienstelijk gemaakt in Vlaanderen, Brabant en mogelijk ook in Limburg. Veel bezittingen, die hij als abt van Echternach vanaf ca. 698 ontving, zijn vooral afkomstig uit Brabant.⁸²

⁸⁰ Utrechts psalterium fol. 14.

⁸¹ Beijers (red.) 2003, blz. 25.

⁸² Ben Speet, de tijd van monniken en ridders, 500-1000, kleine geschiedenis van Nederland, 2007 blz.52 e.v. OBNB nrs.2 t/m/ 6.

Graduale met miniatuur van Willibrord.⁸³

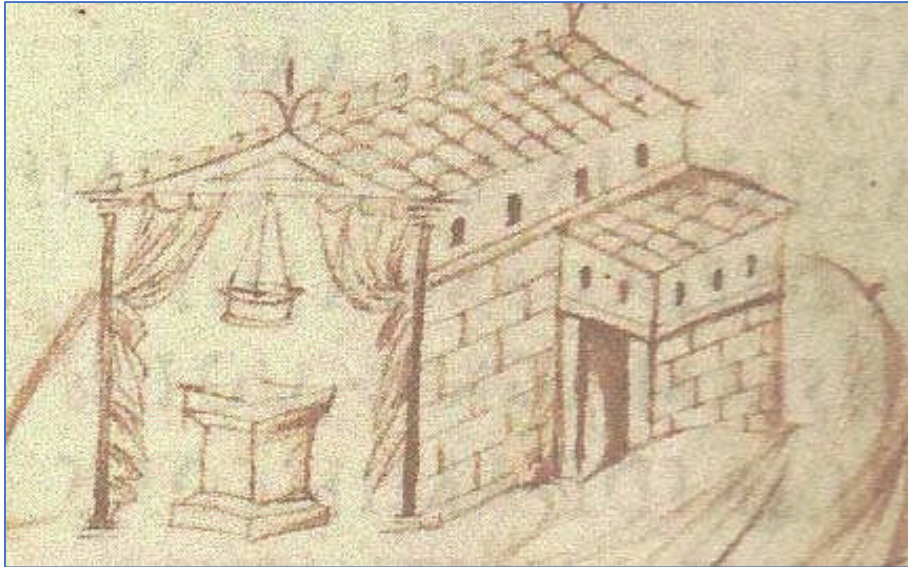
Willibrord zelf heeft in het begin van de 7^e eeuw een kerk gesticht in Waalre, in Bakel wordt in 721 een kerk vermeld en in Meerveldhoven ongeveer vijftig jaar later. Het kan zijn dat de sporen van de eerste houten kerken zich (nog) niet laten onderscheiden van gewone huizen of schuren. De tot nu opgegraven kerken op de Brabantse zandgronden zijn niet ouder dan omstreeks 1000.⁸⁴

Uit welke tijd de kerk te Dinther dateert weten we niet.

Gezien de naamsverklaring van Dinther zoals voorgaand is voorgesteld, zal er mogelijk al in de Vroege Middeleeuwen een nederzetting/dorp kunnen zijn ontstaan, waar een eerste kerk, waarschijnlijk in hout, zou kunnen zijn gesticht.

⁸³ Trier/Echternach, omstreeks 1000 overgenomen uit Ben Speet blz. 58

⁸⁴ Evert van Ginkel 2009, blz. 240-241, Theuvs en Bijsterveld 1991 blz.142. De houten kerkstichting te Bergeijk dateerde mogelijk uit de 10^e of 11^e eeuw.

Kerk.

Muzikanten met harp en snaarinstrument⁸⁵

⁸⁵ Utrechts psalterium, fol. 13vo en 54.